

Лексикографічна інтерпретація нової та актуалізованої лексики в словниках мови письменників

Лексикографічна інтерпретація мови певного автора (письменника, науковця, публіциста) з погляду нової та оновленої лексики, фразеології, поза-словникової лексики завжди актуальна. Відсутність фіксації таких одиниць спричиняється до певних прогалин у дослідженні мовних процесів та нормалізуванні мови, зокрема створення фундаментальних словників.

Отже, закономірною є потреба у словникових матеріалах авторської мови (далі – Матеріали), що дають змогу відбити певний етап розвитку мови, зокрема її лексичного складника, на матеріалі первинних джерел. Призначення таких матеріалів – зібрати та систематизувати нові явища в українській лексиці, не засвідчені лексикографічними джерелами, зокрема й продемонструвати якісні, кількісні зміни відносно вже наявного в узусі або зафіксованого в словниках.

Суттєвою в цьому контексті є форма зв'язку інформації в Матеріалах з інформацією в інших лексикографічних джерелах. Цей зв'язок можна увиразнити, зокрема, на рівні паспортизації реєстрових одиниць. В основу таких Матеріалів покладено досвід роботи над словниковими матеріалами «Нові й актуалізовані слова та значення», виконані у відділі лексикології та лексикографії» (2010).

Призначенням Матеріалів – зібрати та систематизувати нові явища в лексиці певного автора, не засвідчені лексикографічними джерелами, дати їй тлумачення, створити підґрунтя для комплексного неологічного словника, а згодом – для фундаментального словника української мови. Необхідно зафіксувати потік стихійного мовного життя, продемонструвати факти народження нових одиниць, їхні зміни, входження до мови.

Лексикографічна межа, від якої вважаємо слово новим чи нефіксованим. Дібрані лексеми зв'язуємо з одиницями реєстрів українських словників, які вийшли до 2015 р. включно. Насамперед це «Словник української мови» в 11 т. (1970–1980), «Словарь української мови» за ред. Б. Грінченка, галузеві термінологічні словники, «Український орфографічний словник» (2009), «Великий тлумачний словник сучасної української мови» (2009), а також різноманітні словники нової лексики. Для відстежування актуалізованої лексики залучено корпус словників кінця XIX – поч. XX ст., підготовлений

київським видавництвом «К.І.С.»: насамперед, «Російсько-український словник» за ред. А.Ю. Кримського та С.О.Єфремова (1924–1933). Деякі з цих а також інші джерела лягли в основу словника зведеного типу «Лексикографічне відтворення динаміки українського лексикону: кінець XVIII – початок XXI ст.», що виконано у відділі лексикології та лексикографії Інституту української мови і також залучено до аналізу.

Неологізми, уже зафіксовані в словниках тлумачного типу, не розглядаємо. Виняток становлять одиниці з ще не зафіксованим новим значенням, відтінком чи формою – неосемантизми.

Якість реєстрових одиниць. До словників уходять:

а) неологізми в широкому розумінні. Це не засвідчена досі в лексикографічних працях запозичена та питома лексика, напр.: загальноновживана, як-от: **ВАЛЕНТІНКА**; стилістично, емоційно забарвлена лексика: **БАДЯЖНИЙ**; термінологічна (перев. загальноновживана): **АКТИНОБАКТЕРІЇ**, зокрема, значну частку становить суспільно-політична: **АНТИЄВРОПЕЙСЬКИЙ**;

б) графічні кириличні відповідники запозичених скорочень, звукові аббревіатури: **ЕСЕМЄС**;

в) нові (або досі не фіксовані) значення відомих слів: **ДОКУМЕНТУВАТИ**, *ую, уєш, недок. і док., що. Супроводжувати цитату, вислів або іншу інформацію даними про її джерело*;

г) нові або ще не фіксовані поширені форми слів: **БИГУДІ**: *у бігудях (розм.)*;

г) засвідчені, напр., в орфографічних словниках чи в реєстрах слів, але не витлумачені одиниці, напр: **АВТІВКА**;

д) авторські новотвори: **БІЛО-РОЗСІНЕНИЙ**;

е) скорочення, зокрема запозичення латиницею, які поширилися в українській мові у вигляді адаптованих кириличних варіантів: **VІP-ПЕНСІОНЄР**; **VІP-ПЕНСІОНЕР**;

є) фразеологізми й сталі терміносполуки;

ж) не фіксована досі з певних причин, але поширена в сучасних джерелах (окрім застарілої лексики, вжитої, скажімо, у художніх творах з метою відобразити певну епоху), напр. **ГРЮЛІНГ**, **РАЙАДМІНІСТРАЦІЯ**.

Характер лексикографічної інтерпретації. Спосіб організації реєстрових одиниць – традиційний алфавітний. Словникова стаття побудована як тлумачна із необхідними елементами – граматичними й стилістичними характеристиками, тлумаченням, ілюстрацією. Додаткові специфічні елементи – графічні позначки – характеризують активізацію чи пасивізацію слова, його першу фіксацію тощо. За основи взято традиційну лексикографічну тлумачну практику.

У пропонованих словникових статтях опрацьовано актуалізовані лексеми, зафіксовані, але не витлумачені в інших словниках одиниці, а також ті, що набули нового, ще не зафіксованого, значення. Суттєвою в цьому контексті є форма зв'язку інформації в Матеріалах з інформацією в інших лексикографічних джерелах. Цей зв'язок виявляється на рівні паспортизації реєстрових одиниць позначками ˇ, *, **, •, ••, → :

ˇ **слово, словосполуку** раніше вже зафіксовано в певному лексикографічному джерелі, але з іншим значенням або без тлумачення.

Якісні особливості ранішої фіксації слова розкриваємо позначками при скороченнях словників-джерел:

- **слово** зафіксоване в інших лексикографічних джерелах без тлумачення, у Матеріалах уперше витлумачено його значення;

- * **слово** вже зафіксоване й витлумачене в лексикографічних джерелах, а в Матеріалах наведено нове, не зафіксоване досі, значення;

- ** **слово** зафіксоване в інших лексикографічних джерелах з тим самим значенням, однак у Матеріалах розширено чи скориговано його грамагічну, стилістичну, ілюстративну, тлумачну характеристики тощо;

→ **повернене з пасиву** слово. Знак актуалізації ставимо після позначки про його фіксацію;

- * **слово** зафіксоване в іншому словнику без тлумачення, однак його значення, що впливає із перекладної частини словника, синонімів та ін., відрізняється від поданого в Матеріалах.

Для лексем і сталих словосполук, у яких виявлено **нові значення, форми** та ін., у дужках після назви словника наводимо зафіксовані раніше значення, форми написання, наголошування, функціональні обмеження та ін. для ілюстрування відмінностей, які ми фіксуємо в Матеріалах. Значення подаємо узагальнено, одним-двома словами в дужках через кому, джерела розділяємо крапкою з комою. Якщо в кількох словниках значення цілком збігаються, наводимо їх після всіх цих джерел у дужках (а такі джерела – через кому). Коли поряд із наведеними словник фіксує ще й інші значення, то наводимо їх після слова «ще». Значення омонімів позначаємо римськими цифрами.

Порядок подання джерел визначаємо як хронологічний з елементами семантичного: а) перекладні словники поч. ХХ ст.; б) тлумачні словники кінця ХХ – поч. ХХІ ст. (їх, відповідно, подаємо залежно від кількості й характеру значень); в) лексикографічні джерела нетлумачного типу кінця ХХ – поч. ХХІ ст. Якщо тлумачні словники не пов'язані між собою поданням значень, то всі джерела подаємо хронологічно.

Наводимо кілька пробних словникових статей, розпрацьованих за цим принципом:

АДМІНРЕСУРС˘, у, ч. Скор.: адміністративний ресурс – засоби (організаційні, матеріальні тощо) вирішення адміністративних, управлінських завдань. // *несхв.* Засоби управління, які високопосадовець використовує (перев. незаконно) для досягнення власних цілей. – *Малоймовірно, що звозили когось. Вони ж вже не при владі – адмінресурсу не залишилось звозити учнів, – я мала на увазі організаторів зустрічі з Ліною Костенко з фонду «Ренесанс» на чолі з колишнім губернатором Арсеном Аваковим* (ЛБ-У, 15.02.11). ССУМ**˘; Орф-2009˘

БОГОЯВЛЕННЯ˘, (Б велике і б мале) (реком.: Б велике), я, с., рел. Явлення Бога людям у видимій формі як знак. *Якщо скористатися сакральною формулою, то можна сказати: ми не знаємо, коли буде богоявлення. Але ми точно знаємо місце, де воно відбудеться* (Yandex, 5.04.11). ВТССУМ* (Б велике: свято Водохреща); Орф-2009˘ (Б мале).

БЮДЖЕТНИЙ˘, а, е, розм. За доступною ціною, недорогий. *Бюджетний ноутбук.. Мобільний комп'ютер перестав бути елементом престижу і тепер доступний користувачам з різним достатком* (Дешевше, 29.01.11). СУМ*, МНЛ*, ВТССУМ*, ВТССУМ(Б)* (стос. до бюджету); Орф-2009˘.

ЗАЧИТАНИЙ˘, а, е. Захоплений читанням. *У Львові розрізняли кав'ярні двох типів: віденські та варшавські. Перші були зручні для самотників, які приходили почитати пресу.. У варшавських .. важко уявити зачитаного одинака* (Дніпро, 2010, №5, 132). СУМ*, ВТССУМ*, ВТССУМ(Б)* (прочитаний, заявлений від читання, не повернутий власникові (про книжку); Орф-2009˘.

КАВ'ЯРНЯНИЙ˘ →, а, е. Стос. до кав'ярні. *Кав'ярняна культура швидко заповнила Львів, прийшовши до нас із європейських салонів* (Дніпро, 2010, №5, 132). СУР˘.

КАВУВАТИ˘ →, у'ю, у'єш, *недок.* Пити каву, смакуючи. *Студи ходили не лише кавувати, але й на особливий настрій, який створювався саме в пізній час, коли кав'ярню огортали сутінки* (Дніпро, 2010, №5, 134). Грінч˘; РУС(Кр-Єф)˘; СУР˘.

ПОЁТКА˘ →, и, *ж.* Жінка – автор поетичних віршованих творів; поетеса. *Здається, ці два означення – полька й поетка – найважливіші для пані Віслави* (Дніпро, 2010, №5, 139). Грінч˘; РУС(Кр-Єф)˘; ПрС˘; СУМ*, ВТССУМ(Б)** (заст.: поетеса); Орф-2009˘.

ПРОМОЦІЯ˘² (див. **прёмо**), ії, *ж.* Популяризація, рекламування, просування товару, ідеї, особи тощо; промоушн, промотування. *Критик підходить до відеопоезії як до відеокліпу, але чому тоді не як до рекламного ролика (адже відеопоезія наразі хороша промоція конкретного автора)?* (Дніпро,

2010, №5, 154). РУС(Кр-Єф)***, Грінч** (підвищення); СУМ* (переведення до вищого розряду); ССІН* (заст.: присудження вищого наукового ступеня); УЛ-ХХ*; ДПСУЛ*.

Вважаємо, що ретельний аналіз авторських текстів за цією методикою виявить численні й цікаві приклади нових явищ в українській лексиці. Словникові матеріали як вторинне джерело буде посередником між первинним джерелом – авторським текстом – та вторинним джерелом вищого рівня – академічним загальномовним словником української мови.

Лексикографічні джерела

- ВТССУМ** Великий тлумачний словник сучасної української мови / Кер. вид. проекту П. М. Мовчан, В. В. Німчук, В. Н. Клічак, наук. ред. В. В. Жайворонок. – К.: Вид. Дніпро, 2009. – 1329 с.
- ВТССУМ(Б)** Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / Уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ Перун, 2007. – 1736 с.
- Грінч** Словарь української мови: В 4-х т. / За ред. Б. Грінченка. – К., 1907–1909.
- ДПСУА** Динамічні процеси у сучасному українському лексиконі / Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кисляк Л. П. – К.: Вид. Дім Дмитра Бураго, 2008. – 335 с.
- МНЛ** Мазурик Д. Нове в українській лексиці. Словник-довідник. – Львів: Світ, 2002. – 130 с.
- Орф-2009** Український орфографічний словник / За ред. В. Г. Складенка. – К.: Довіра, 2009. – 1011 с.
- ПрС** Правописний словник [Ел. ресурс] / Укл. Г. Голоскевич – К., 1930 (або: Нью-Йорк ... Львів, 1994) / Режим доступу: <http://www.r2u.org.ua>.
- РУС(Кр-Єф)** Російсько-український словник. За ред. А. Кримського та С. Єфремова. – К.: Держ. вид-во України – УАН, 1924–1933. – т.1–3. Електронна версія: (підготував О. Телемко) – К: К.І.С., 2007 [Ел. ресурс] / Режим доступу: <http://www.r2u.org.ua>.
- ССІН** Сучасний словник іншомовних слів / Укл. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2006. – 1017 с.
- ССУМ** Шитов А. Словник скорочень української мови. – 2011. [Електронний ресурс] / – Режим доступу: <http://ukrskor.info>.
- СУМ** Словник української мови: В 11-и т. – К., 1970–1980.
- СУР** Словник українсько-російський [Ел. ресурс] / Укл. Ніковський А. – К., 1927. / Режим доступу: <http://www.r2u.org.ua>.

УЛ-XX Стишов О. А. Українська лексика кінця XX століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). – К.: Видавн. центр КНЛУ, 2003. – 388 с.

Oksana TYSHCHENKO

Lexicographic interpretation of new and updated words in the dictionary language writers

In the article the factors of create vocabulary of language writers grounded, proposed basic principles of lexicographical creation, found selection criteria of registered lexicographical creation and fixing. Keywords: lexicography, materials vocabulary of writers.

УДК 811.161.2.373.374.